

τος τῆς προμηθείας τῶν τροφοδοσιῶν τῆς πόλεως, ἐστράφη πρὸς τὴν μόνην δύναμιν ἣτις θὰ ἠδύνατο διὰ τοῦ θαλασσοῦ δρόμου νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ σιτηρὰ τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν Ἑνετιάν. Ἡ παράδοσις ὅμως ἐγένετο ἐπὶ ὄροις διατηρήσεως τὸ μὲν τῶν προνομίων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν τῆς πόλεως ἀρχόντων, τὸ δὲ τῆς ἀμέσου βοηθείας εἰς σίτον τοῦ λιμώττοντος αὐτῆς πληθυσμοῦ, ὃ ὁποῖος ἐκ τῆς πείνης ἠναγκάζετο νὰ ἐξέρχεται τῆς πόλεως καὶ νὰ καταφεύγῃ εἰς τὸν πολιορκητὴν καὶ ἐπιδρομέα. Ἀπὸ τὰ αἰτήματα τῶν πρεσβευτῶν τοὺς ὁποίους ἐπανειλημμένως ἔστειλαν πρὸς τὴν μητρόπολιν Ἑνετιάν οἱ Θεσσαλονικεῖς καὶ ἀπὸ τὰς ἀπαντήσεις τῆς προθύμου Γερουσίας, φαίνεται ὅτι μᾶλλον ἐτηροῦντο τὰ ὑπεσχημένα καὶ κατεβάλλετο φροντίς ν' ἀνακουφίζετο ὁ πάσχων πληθυσμός. Ἀλλὰ τελικῶς ὑπερίσχυσαν τὰ ὄπλα, ἀφοῦ καὶ κατὰ τὴν ἑπταετιάν τῆς ἐνετοκρατίας ἢ μὲν ναυτικὴ ἐνετικὴ δύναμις ἢ διατεθεῖσα διὰ τὴν Θεσσαλονικὴν ὑπῆρξε μικρὰ καὶ διαλείπουσα, ἢ δὲ φρουρὰ εἶχεν ἀνάγκη τῶν ὑπηρεσιῶν Τούρκων ἀντιθέτων πρὸς τὸν ἀνεγνωρισμένον Σουλτάνον.

Τὰ σχετικὰ πολύτιμα ἔγγραφα ὁ κ. Μέρτζιος ἐδημοσίευσεν ἐν μεταφράσει (μετὰ παραθέσεως φράσεων σημαντικῶν τοῦ πρωτοτύπου) καὶ ἐν φωτοτυπίας. Τοῦτο νομίζομεν ὅτι εἶναι ἀτυχές. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἔπρεπε νὰ δημοσιευθοῦν εἰς τὸ βενετολατινικὸν τῶν κείμενων, διὰ νὰ εἶναι προσιτὰ εἰς τὸ διεθνὲς ἐπιστημονικὸν κοινὸν τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν Μακεδονικὴν ἱστορίαν, καὶ ἐν μεταφράσει, ἐνδεικτικῶς δέ τινα ἐν φωτοτυπίας. Νῦν, ὡς ἔχουν τὰ πράγματα, τὸ βιβλίον εἰς τὸ σχετικὸν τοῦ τμήμα δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ μόνον ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας μελετητὰς ἢ τοὺς ἀπιθάνους ἐκείνους ξένους οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ φακοῦ θ' ἀναγνώσουν τὰ παλαιογραφικὰ κείμενα ἐκ τῶν φωτοτυπιῶν, ἐφ' ὅσον εἶναι ἡσχημένοι εἰς τὴν λατινικὴν παλαιογραφίαν!

Ἀλλὰ τὸ ἐλάττωμα τοῦτο δὲν μειώνει τὴν τεραστίαν σημασίαν τοῦ βιβλίου διὰ τὸ ὁποῖον ἢ Ἑλληνικὴ Ἐπιστήμη θὰ εἶναι ὑπόχρεως εἰς τὸν ἀκαταπόνητον συλλογέα καὶ ὑπομνηματιστὴν τοῦ ὕλικου κ. Κων. Μέρτζιον.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Νικολάου Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσήφ Βρυνένιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400. Ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 146.

Νέον δεῖγμα τῆς ἐξαιρετικῆς φιλοπονίας καὶ ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ ἐμβριθείας μᾶς προσέφερε μετὰ τὴν ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον πραγματείαν του ὁ διαπρεπὴς Κρήτης ἱστορικοφιλόλογος, κ. Νικόλαος Β. Τωμαδάκης.

Τὸ ἔργον, τοῦ ὁποίου προτάσσεται λεπτομερὴς βιβλιογραφία, ἀποτελεῖται ἐκ δύο μερῶν. Ἐν τῷ πρώτῳ ἐκτίθενται διεξοδικῶς τὰ τοῦ βίου τοῦ Βρυνενίου, τὸ ἔργον καὶ αἱ ἰδέαι αὐτοῦ, τὰ φιλοσοφούμενα, ἡ πολιτικὴ θέσις καὶ αἱ ἰδέαι, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ὁ συγγραφεὺς, ἀφοῦ προηγουμένως ἐξέθηκε τὰ τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως τῆς Μεγαλονήσου, ἥτις κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐσφάδαζε ὑπὸ τὸ πέλμα τῆς ρωμαϊκῆς τυραννίας, πραγματεύεται περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ δράσεως τοῦ Βρυνενίου ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ ὁποῖον ἔτρεφεν οὗτος πρὸς τὴν Κρήτην καὶ μετὰ τὴν ἐκ ταύτης ἀναχώρησίν του.

Ἐκτίθενται προσέτι ἐν τῷ Β΄ μέρει, αἱ σχέσεις τοῦ Βρ. καὶ αἱ συζητήσεις του μετὰ τῶν παποφίλων, ἡ ἠθικὴ κατάστασις τῆς κρητικῆς κοινωνίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀναγράφονται δὲ καὶ διάφοροι λαογραφικαὶ εἰδήσεις. Ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ τοῦ Β΄ μέρους, τὸ ὁποῖον φέρει τὸν τίτλον «Ἡ Κρητικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Βρυνενίου», ἐξετάζονται τὰ πρόσωπα μεθ' ὧν εἶχεν οὗτος ἀλληλογραφίαν, δημοσιεύονται δὲ καὶ τὰ σχετικὰ κείμενα, ὧν δύο τὸ πρῶτον ἔρχονται εἰς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. Γίνεται προσέτι λόγος ἐν τῷ Β΄ μέρει περὶ τῶν κατὰ τὸ 1400 Κρητῶν θεολόγων Ἰωσήφ Φιλάγρη καὶ Νείλου Δαμιλᾶ, περὶ ὧν ἐλάχιστα ἦσαν γνωστά.

Ἐν τῷ τρίτῳ μὲν διεθνoῦς χρήσεως συγγραμμάτι τοῦ Κρουμβάχερ, ἀπαξ μόνον ὁ Ehrhard ἀφιερῶν δύο τρεῖς γραμμὰς περὶ Βρυνενίου ἐν αἷς τὸν χαρακτορίζει ὡς τὸν «σημαντικώτατον τῶν κατὰ Λατίνων ἀντιρρητικῶν τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Βυζαντίου (Τ. Α΄, σ. 221). Ἐν δὲ τῷ Γ΄ τόμῳ (σ. 693) αὐτὸς ὁ Κρουμβάχερ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Βρυνενίου τῇ ὑπὸ τὸν τίτλον «Τίνες αἱ αἰτίαι τῶν καθ' ἡμᾶς λυπηρῶν» περιέχεται σπουδαιοτάτη ὕλη πρὸς γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς μεσαιωνικῆς δεισιδαιμονίας. Ἄλλ' ἂν θὰ ἤθελέ τις νὰ ἰκανοποιήσῃ τὸ κατόπιν τῶν πληροφοριῶν τούτων προκληθὲν ἐνδιαφέρον θὰ προσέκοπτεν εἰς δυσυπερβλήτους δυσχερείας, διότι τὰ ὑφιστάμενα βοηθήματα, τὰ ἀξιολογώτερα τοῦλάχιστον, εἶναι ἐντελῶς δυσπρόσιτα. Ὁ κ. Τ. χαρακτηρίζει ὡς καλὴν τὴν βιογραφίαν τοῦ Βρυνενίου τὴν ὁποίαν ὁ μέγας ἐκεῖνος Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις προτάσσει ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τοῦ ἔργου του «Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βρυνενίου τὰ εὑρεθέντα», συμπληροῖ δὲ ἐν τοῖς προλεγομένοις τοῦ Γ΄ τόμου.

Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις συνέγραψε τὴν βιογραφίαν τοῦ Βρυνενίου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκδοθέντων κειμένων. Ἄτεροι ἐρευνηταὶ ἐχρησιμοποίησαν καὶ τὰ ὅσα ἔγραψαν οἱ σύγχρονοι τοῦ Βρ. περὶ αὐτοῦ καλὰ ἢ κακὰ. Ὁ Τ. ἐχρησιμοποίησε τὰς ἰδίας πηγὰς, ἀλλὰ ἐκτὸς τοῦ ὅτι προσεκόμισε νέα σημαντικώτατα στοιχεῖα, ὡς τὰ ἐν τῇ Μεγάλῃ Χρονογραφίᾳ τοῦ Φραντζῆ ὑπάρχοντα, ἐξεμεταλλεύθη πληρέστερον καὶ ἀριώτερον τὰς ὑφισταμένας πηγὰς, ἀνευρῶν στοιχεῖα τὰ ὁποῖα διέλαθον τὴν προσοχὴν τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐρευνητῶν.

Ἐν τῷ Β΄ κεφαλαίῳ τοῦ πρώτου μέρους παρατίθενται ἐν σσ. 43—52·

α') πίναξ ἐκδεδομένων ἔργων τοῦ Βρυεννίου, β') πίναξ ἀνεκδότων αὐτοῦ ἔργων (ἐκ τῶν κωδίκων) καὶ γ') λεπτομερῆς πίναξ ἐμφαινῶν τὴν χειρόγραφον παράδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ Βρυεννίου. Ἐν δὲ σσ. 87–92 τοῦ Β' μέρους παρατίθενται οἱ πίνακες τῶν ἔργων τῶν δύο Κρητῶν θεολόγων Φιλάργη καὶ Δαμιλά, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω.

Περὶ τὸ ὄνομα τοῦ Βρυεννίου ἔχει διαμορφωθῆ ἕνας θρύλος. Παρουσιάζεται ὑπὸ τῶν συγχρόνων του ὡς κάτοχος μυστικοῦ (τὸ ἄληπτον ἀπόρητον) δυνάμει τοῦ ὁποίου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῆ ἀμέσως ἡ ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν. Περὶ τοῦ μυστικοῦ τούτου ποιεῖται λόγον ὁ Τ. ἐν σσ. 9 καὶ 11–15 τοῦ πρώτου μέρους.

Ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος εἶναι τὰ κεφάλαια τοῦ Β' μέρους ὑπὸ τοὺς τίτλους «Ἡ ἔξοδος τοῦ Βρυεννίου ἐκ Κρήτης καὶ τὰ περὶ ἀκολασίας τῶν ἐν Κρήτῃ κληρικῶν» καὶ «Ἡθικὴ κατάσταση τῆς Κρητικῆς κοινῶνίας ἐπὶ Βρυεννίου. Λαογραφικαὶ εἰδήσεις». (Βλέπε ἐν προκειμένῳ καὶ τὸ περισπούδαστον ἄρθρον τοῦ ἐν Παρισίοις διαπρεποῦς καθηγητοῦ κ. Λυσάνδρου Οἰκονόμου *L'état intellectuel et moral des Byzantins vers le milieu du XIVe siècle d'après une page de Joseph Bryennios*, ἐν τῷ τιμητικῷ τόμῳ τοῦ Καρόλου Ντήλ¹, τὸ ὁποῖον ὑποδεικνύει καὶ ὁ Τ. ἐν τῇ Βιβλιογραφίᾳ του).

Ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ἄλλωστε ἡ νέα πραγματεία τοῦ Τ. εἶναι ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος. Οἱ χαρακτηρισμοὶ του πρὸ πάντων εἶναι ἄξιοι ἰδιαίτερας προσοχῆς. Ἴδου ἐν παράδειγμα: «Ὁ λόγος τοῦ Βρ. ζωηρὸς καὶ διαυγῆς ποικίλλεται πολλακίς μὲ παρεμβαλλομένους στίχους, αἰνίγματα, ζωηρὰ εἰκόνας. Ἡ προσοχὴ τοῦ μέσου ἀκροατοῦ συγκρατεῖται, ὁ δὲ πτωχότερος τὸν νοῦν, ὁ μὴ δυνάμενος νὰ παρακολουθῆσῃ τοὺς μαϊάνδρους τῆς Θεολογικῆς διαλεκτικῆς, οὐδὲ νὰ διαστείλῃ μεταφυσικὰς διακρίσεις, θέλγεται ἀπὸ τὴν ὕψην τοῦ λόγου καὶ τὰς ἀπλὰς εἰκόνας» καὶ ἐν συνεχείᾳ παραθέτει πρὸς πληρῆ κατανόησιν τῶν λεγομένων του χωρία τοῦ Βρ. σχετικὰ: «οἱ ἐν τοῖς τῶν ἀνθρώπων καρδίαις κρυπτόμενοι λόγοι, εὐίκασι κερασίους συνεχόμενοι ἐν καλαθίσκοις, ὧν ἑνὸς ἐλκομένου, δύο εὐθὺς συνεφέλλεται· τοῖς δέ, τέτταρα ἐπεισι· καὶ τοῖς, πάντα σχεδὸν ἐπισύρεται...».

Πράγματι ὡς ὁμιλητῆς ὁ Βρ. εἶναι χαριτόβρυτος. Εἰς τὰς ἀρετὰς ταύτας τοῦ Βρ. ἀποβλέπων ὁ Τ. ἐξηγεῖ τὸν πρὸς αὐτὸν ἐνθουσιασμόν Ἐδνεγίου τοῦ Βουλγάρεως, μᾶς ἀποκαλύπτει ὅμως καὶ τὴν ἰδικήν του αἰσθηματολογία: ὅτι δηλαδὴ καὶ ὁ ἰδικὸς του ἐνθουσιασμοὸς ὑπὲρ τοῦ Βρ. ἔχει κίνητρον. Ὁ

¹ Ὁ κ. Α. Οἰκονόμος, ὡς γνωστόν, ἐβοήθησε τὸν μακαρίτην μέγαν Διδάσκαλόν μου ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ πρώτου τόμου τῆς Μεγάλῃς Βυζαντινῆς Ἱστορίας του, μετὰ δὲ τοῦ κ. R. Guiland τοῦ διαδεχθέντος τὸν Diehl ἐν τῇ Σορβόννῃ, ἐξέδωκε τὸν δεῦτερον τόμον τῆς ἱστορίας ταύτης.

Τ. ἀγαπᾷ, ὡς τοῦτο γίνεται κατάδηλον εἰς τὰ συγγράμματά του, ὑπερβολικὰ τὴν ἰδιαιτέραν πατριδα τοῦ Κρήτην, ἐντεῦθεν ὁ ἐνθουσιασμός του ὑπὲρ τοῦ ἔθναποστόλου ὅστις ἔθεσεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Κρήτης καὶ ἐν αὐτῇ καὶ μακρὰν ταύτης εὐρισκόμενος ὀλόκληρον τὸν πλοῦτον τῶν ἀρετῶν του. Χάρις εἰς τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦτον ἠγαυματώθη νῦν ὁ ἀνδριὰς τοῦ Ἰωσήφ Βρουνίου, ἡ λαμπρὰ περὶ τούτου Μονογραφία, ἡ ὁποία ἦλθεν εἰς τὸ φῶς, καὶ ἥτις ἐκτὸς τοῦ ὅτι συμπληροῖ μέγα κενὸν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς γραμματολογίας, ἀποτελεῖ καὶ πολύτιμον ἱστορικὸν βοήθημα διὰ τὴν κατανόησιν τῶν θλιβερῶν ἐκείνων χρόνων καθ' οὓς τὸ Ἑλληνικὸν ἠγωνίζετο τὸν περὶ τῶν ὄλων ἀγῶνα.

Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Paul Lemerle: Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine. Τόμος Α' κείμενον εἰς μέγα σχῆμα ἐκ σελ. 568, τόμ. Β', λέκωμα μετὰ 82 πινάκων. Paris, 1945 (ἔκδ. ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Γαλλικοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ὡς 158ον τεῦχος τῆς Bibliothèque des écoles Françaises d'Athènes et de Rome).

Πολυτελής ἔκδοσις, ἀξιολογωτάτη τῷ ὄντι συμβολὴ εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν καὶ Βυζαντινὴν τέχνην τῆς Μακεδονίας, περὶ τῆς ὁποίας, ὡς ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ προλόγῳ του, δὲν ὑπάρχει εἰσέτι συνολικὸν ἔργον, πλὴν τῶν περὶ Θεσσαλονίκης καὶ Ἁθῶν μονογραφιῶν.

Τὸ ἔργον του ὁ συγγραφεὺς διαιρεῖ εἰς δύο μεγάλα μέρη: τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ ἀρχαιολογικόν. Εἰς τὸ πρῶτον ὁ συγγραφεὺς διεξέροχεται μὲ ἀκριβῆ γνώσιν τῶν πηγῶν 1) τὰ κατὰ τὸν Παῦλον καὶ τὰς συνδεομένας μὲ αὐτὸν παραδόσεις, 2) τὴν ἱστορίαν τῶν Φιλίππων ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅπου παρατίθενται καὶ αἱ χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ τῶν Φιλίππων καὶ τὸ περίφημον κεχαραγμένον εἰς τὴν πύλην τῆς πόλεως κείμενον τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Ἀβγάρου, 3) τὴν ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος μέχρι τῆς Φραγκοκρατίας ἱστορίαν τῶν Φιλίππων καὶ τῆς Ἀν. Μακεδονίας μὲ πλούσιον βιβλιογραφικὸν ὕλικόν διὰ τὰς σλαβικὰς κατὰ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐπιδρομὰς (ἐκτενὲς κεφάλαιον μὲ τὰς γνωστὰς ἀντιμαχομένας γνώμας), 4) τὴν ἱστορίαν τῆς Τουρκοκρατίας, λίαν ἐκτενῆ, καὶ τέλος 5) τὰ κατὰ τὸν μητροπολιτικὸν Θρόνον τῶν Φιλίππων ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ὑπαγωγῆς του εἰς τοὺς Πάπας καὶ ἔπειτα εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην μέχρι τοῦ ἔτους 1721, ὅτε ἡ ἔδρα μετετέθη εἰς Καβάλαν. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τούτου μέρους τὸν λόγον ἔχουν οἱ ἱστορικοί.